

*До разової спеціалізованої вченої ради
по захисту дисертації на здобуття
ступеня доктора філософії Барбаш Д.К.*

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидатки юридичних наук, доцентки
Давиденко Світлани Василівни
на дисертацію Барбаш Дар'ї Костянтинівни на тему:
«Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення
правосуддя в кримінальних провадженнях»,
подану до разової спеціалізованої вченої ради на здобуття
наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право»
зі спеціальності 081 «Право»**

Оцінка актуальності обраної теми дисертаційного дослідження. Оцінка актуальності теми проведеного дослідження є базовим правилом для офіційного опонента при вивченні роботи здобувачки, оскільки за відсутності актуальності та реальної потреби в її науковому осмисленні будь-які наукові пошуки втрачають сенс. В даному випадку можна констатувати – обрана тема дійсно є актуальною, адже відповідає тим науковим запитам, що ставляться до вчених правозастосовниками різних рівнів.

Сучасне реформування національної судової системи характеризується приділенням неабиякої уваги забезпеченню дотримання суддями морально-етичних стандартів їх поведінки як у професійній діяльності, так і у приватному житті; дотриманню суддями та кандидатами на посаду судді критерію доброчесності, як ключового для зайняття цієї посади. Такий вектор розвитку обумовлений сталістю низького рівня довіри українського суспільства до вітчизняної системи судочинства, і зокрема, до суддівського корпусу.

Враховуючи, що за результатами розгляду саме кримінальних проваджень можуть бути істотно обмежені основні конституційні права та свободи людини, дотримання суддями морально-етичних основ під час здійснення правосуддя у таких справах набуває особливого значення.

Попри суттєві трансформаційні досягнення у вказаному сегменті (включення вимоги «добročесності» до реєстру вимог, що пред'являються до кандидата на зайняття посади судді; затвердження Вищою радою правосуддя Єдиних показників для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді)), дослідження проблематики морально-етичних аспектів діяльності суддів є перспективним та не втрачає своєї актуальності.

Як правильно зазначає авторка, на дисертаційному рівні питання морально-етичних основ здійснення правосуддя розглянуто в низці робіт науковців, однак, саме напрямок доктрини кримінального права та процесу в цій частині наразі залишається недостатньо опрацьованим. Відтак, існуючі наукові підходи та розробки в означеній сфері потребують вдосконалення і подальшого розвитку, що, безумовно, сприятиме підвищенню рівня довіри та ефективності судової діяльності у кримінальному судочинстві України.

Оцінка наукової обґрунтованості положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Викладені в роботі наукові положення та висновки є обґрунтованими, аргументованими та переконливими. Про достатній рівень достовірності значною мірою свідчить опрацювання авторкою істотного обсягу літературних джерел з різних галузей наукових знань.

На глибину вивчення дисертанткою предмету дослідження вказує список з понад 215 використаних наукових, нормативних, правозастосовних та інших інформаційних джерел.

Достовірність, повноту та об'єктивність отриманих результатів значною мірою забезпечило використання авторкою комплексу загальнонаукових та спеціально-правових методів дослідження, що демонструє належний рівень оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності. Так, за допомогою телеологічного (цільового) та логіко-семантичного методів вдалося виділити, зокрема: каталог морально-етичних вимог, що висуваються до суддів та кандидатів на зайняття посади судді в Україні; етичні основи взаємодії судді з учасниками судового процесу; етичні основи позасудової діяльності судді та ін.

(розділи 1, 2, 3). Компаративістський (порівняльно-правовий) метод дозволив порівняти принципи здійснення правосуддя та вимоги до етичної поведінки судді, закріплені у міжнародно-правових актах та національному законодавстві, виявити їх спільні риси та загальну спрямованість (підрозділ 1.3, розділ 2).

Використання історично-правового методу послугувало аналізу позитивних змін сучасного національного законодавства в контексті висунення до кандидата на заняття посади судді морально-етичних вимог. Застосування соціологічного методу сприяло встановленню наявності впливу дотримання суддею етичних стандартів у професійній діяльності та приватному житті на суспільну думку щодо інституту судочинства, та констатуванню загальних настроїв громадськості стосовно правосуддя в Україні (підрозділи 2.2, 2.3). Використанням методу теоретико-правового моделювання доведена необхідність внесення актуальних доповнень до структури Розділу III Кодексу суддівської етики, зокрема, до положень, які регулюють позасудову поведінку суддів (підрозділ 2.3) та інші. З урахуванням вищенаведеного, можна стверджувати – наукові положення і висновки, сформульовані у дисертації, є належним чином обґрунтованими та достовірними.

Оцінка новизни представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень та рівня виконання поставленого наукового завдання. Дисертація є комплексною науковою працею, в якій отримано нові результати у вигляді наукових висновків щодо функціональності кримінальних процесуальних та морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях. До положень, що можуть претендувати на наукову новизну, на погляд офіційного опонента, серед іншого, слід віднести такі:

- розроблено концептуальну модель морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях, яка містить стратегічні напрями інтеграції етичних стандартів до судової системи України, забезпечуючи її відповідність демократичним принципам та міжнародним еталонам правосуддя;

- визначено структуру морально-етичних компетентностей судді, що охоплює знання, вміння, навички, особисті якості та цінності;
- удосконалена етична інфраструктура (її компоненти) як ключовий елемент у формуванні морально-етичних основ діяльності суду, котра є багаторівневим механізмом, що інтегрує формальні правила та неформальні практики для гарантування морально-етичних стандартів у судовій діяльності.

Крім того, ряд інших наукових положень, що сформульовані в дисертації (як у висновках до розділів, так і в загальних висновках), раціоналізують сучасне наукове знання про систему кримінальних процесуальних та морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях.

Поставлене наукове завдання виконане авторкою на належному рівні, оскільки дисертація містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання – отримання наукового результату у вигляді теоретично обґрунтованих положень щодо кримінальних процесуальних та морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Дисертація характеризується логічним змістовним наповненням відповідно до плану, структура якого забезпечує комплексність та системність опрацювання обраної теми.

Розділ 1 «Філософсько-категоріальний та правовий аналіз правосуддя як соціальної цінності» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. «Гносеологічні підвалини внутрішньої сутності правосуддя та її втілення в правовій системі України» авторка наголошує: сучасне національне законодавство не містить уніфікованого визначення терміну «правосуддя», що переконує у необхідності закріплення в чинних нормативно-правових актах уніфікованої дефініції задля досягнення єдності у розумінні та застосуванні. Крім того, акцентується увага на соціальній спрямованості діяльності суддів в контексті встановлення факту порушеного (незаконно обмеженого) права, його забезпечення та захисту з метою вирішення кримінально-правового конфлікту. На підтвердження висловленої тези

згадується повсякчас застосований суддями принцип «*jura novit curia*» («суд знає закони»), який полягає в тому, що суд: а) знає право; б) самостійно здійснює пошук правових норм щодо спору безвідносно до посилення сторін; в) самостійно застосовує право до фактичних обставин спору (*da mihi factum, dabo tibi jus*). За результатами проведеного здобувачкою в рамках дисертаційного дослідження інтерв'ювання суддів встановлено його широке використання у професійній діяльності.

У підрозділі 1.2. «Принципи та правові моделі правосуддя за законодавством Європейського Союзу» авторка в порівняльному контексті розглядає різноманітні групи принципів, які характерні як для вітчизняної правової системи, так і для систем права іноземних держав. За результатами системного аналізу широкого спектру зарубіжних нормативних джерел виділено основні принципи здійснення правосуддя в Європейському Союзі: верховенство права, справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суддів, рівність перед законом та недискримінація, доступ до правосуддя та ефективний судовий захист, публічність (прозорість) судового процесу, субсидіарність. Дисертантка підкреслює, що наведений перелік не є вичерпним, а невказані принципи слугуватимуть об'єктом подальших наукових досліджень.

У підрозділі 1.3. «Правові аспекти імплементації вимог законодавства Європейського Союзу в сфері здійснення правосуддя в національне законодавство» результати проведеного дослідження виконані з урахуванням викладеної у попередньому підрозділі системи: верховенство права, справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суддів, доступ до правосуддя та ефективний судовий захист, рівність перед законом та недискримінація, гласність судового процесу. Водночас з метою встановлення наявності в чинному вітчизняному процесуальному законодавстві уніфікованої моделі закріплення принципів правосуддя, аналіз не обмежується нормами кримінального процесуального права та враховує процесуальні законодавчі приписи інших галузей, у зв'язку з чим в роботі наведено релевантні норми діючих процесуальних кодексів України (ЦПК, ГПК, КАС, КУпАП).

Розділ 2 «Правові вимоги та морально-етичні основи здійснення правосуддя» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Вимоги стандартів країн Європейського Союзу до кандидатів на зайняття посади судді»* дисертантка вказує на те, що тенденція свідомого негативного ставлення суспільства до судової системи має сталий характер і зумовлена загальнонаціональним рівнем недовіри громадськості до державних органів в цілому, що, окрім іншого, підтверджується результатами останнього дослідження Центру О. Разумкова (вересень 2024 р.) та власного емпіричного дослідження в форматі інтерв'ювання суддів.

Вектор реформування української судової системи характеризується значним приділенням уваги підвищенню кваліфікаційних та морально-етичних вимог до суддів та кандидатів на заняття посади судді, та, відповідно, удосконаленню Кодексу суддівської етики в аспекті посилення відповідальності суддів за порушення (не дотримання) його положень. У зв'язку з цим запропоновано: авторське визначення поняття «морально-етичні основи здійснення правосуддя»; структуру морально-етичних компетентностей судді (включає дві основні групи: базові та професійно-етичні компетентності).

В контексті імплементації окремих європейських стандартів у національне законодавство представлена дієва, на думку здобувачки, система заходів протидії корупційним проявам та незаконному збагаченню суддів, а саме: удосконалення кадрового забезпечення суддівського корпусу та інституту відповідальності суддів; внесення коректив до алгоритму незалежного розподілу справ між суддями; прозорість прийняття суддівських рішень, ін. Крім того, в роботі зроблено наголос на важливості впровадження концептуальної моделі формування морально-етичних основ суддівства в Україні, яку пропонується реалізувати у чітко визначених пріоритетних напрямках.

У підрозділі 2.2. *«Забезпечення змагальності у судовому процесі за умови дотримання етичних основ взаємодії судді та сторін»* виокремлено принципи судочинства, які забезпечуються дотриманням суддею етичних норм (презумпції невинуватості, рівності учасників процесу перед законом і судом тощо);

досліджено етичні основи комунікації суддів зі сторонами кримінального провадження крізь призму міжнародних та європейських стандартів їх діяльності. Здобувачка детально проаналізувала актуальну практику притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності через недотримання етичних норм. Оскільки в сучасній судовій системі України констатована регулярність ігнорування суддями етичних основ комунікації з учасниками судового розгляду під час проведення судових засідань, авторкою запропоновано комплексний підхід до вирішення окресленої проблеми, що сприятиме підвищенню якості судового процесу та ухвалених у справах рішень.

У підрозділі 2.3. «Забезпечення верховенства права під час здійснення правосуддя шляхом дотримання принципів незалежності та неупередженості у позасудовій діяльності судді» при вивченні каталогу етичних стандартів, регламентованих вітчизняними та міжнародними/європейськими джерелами, дисертанткою ґрунтовно досліджені позасудові аспекти комунікативної активності суддів, у зв'язку з чим представлені актуальні доповнення до Розділу III Кодексу суддівської етики, що регулює позасудову поведінку представників судової гілки влади, – новітні статті 22-24 в авторській редакції.

Розділ 3 «Дотримання морально-етичних основ здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Вплив морально-етичних основ здійснення правосуддя на процес становлення внутрішнього переконання судді при оцінці доказів у кримінальних провадженнях» здобувачкою проаналізовані популярні форми використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях та проведено наукове дослідження полікомпонентної проблематики: - оцінки висновку експерта (спеціаліста) судом за внутрішнім переконанням під час розгляду кримінальних справ; - подолання суддею сумнівів щодо такого висновку, складнощів, з якими він стикається при здійсненні оцінки; - вибору ефективних способів їх нівелювання. У представленому контексті вивчено достатній для отримання якісного наукового результату обсяг тематичної судової практики.

У підрозділі 3.2. «Стереотипізація та способи подолання її впливу на суддю під час здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях» наголошується: проблематика потенційного впливу розповсюджених у суспільстві стереотипів (негативних та позитивних) на рівень неупередженості судді має неабияку актуальність під час здійснення кримінального провадження. Авторка акцентує на тому, що українською науковою спільнотою не приділено належної уваги нагальній проблемі стереотипізації серед суддів. Своєю чергою, відсутність актуальних вітчизняних емпіричних досліджень такого впливу на внутрішню оцінку суддею доказів, фактичних обставин кримінального провадження зумовлює неможливість своєчасного виявлення та розроблення дієвих засобів його попередження. Ситуація детермінує об'єктивні побоювання щодо появи системних фактів дискримінації учасників судового розгляду з боку судді, що спричинятиметься особистими/сформованими у соціумі стереотипами.

У підрозділі 3.3. «Заходи усунення конфлікту між мораллю і правом під час розгляду суддею кримінальних проваджень» стверджується: розглядаючи кримінальні справи судді регулярно стикаються зі складним етичним вибором між застосуванням норми права (закону) та моральних категорій задля прийняття справедливого рішення. У наведеному контексті дисертанткою проаналізовано процедуру призначення та індивідуалізації покарання, пов'язані з цим дискусійні питання, що іманентно підкріплюється різновекторною судовою практикою, яка актуалізує окреслену проблематику; надаються авторські прикладні рекомендації.

Дисертація виконана українською мовою. Стиль викладення матеріалу – науковий.

Позитивно оцінюючи в цілому представлене своєчасне дослідження, все ж варто відзначити, що воно містить окремі положення та висновки, які можуть бути предметом наукової дискусії під час захисту.

1. Розглядаючи об'єктивну необхідність закріплення єдиної дефініції «правосуддя» у чинному законодавстві, що, безумовно, сприятиме уніфікації наявної термінології, авторка водночас вказує на відсутність саме у розділі XVIII

Кримінального кодексу України, присвяченому кримінальним правопорушенням проти правосуддя, визначення даного поняття (с. 68, 176). Зважаючи на це, вбачається доцільним вибір дисертанткою конкретного нормативно-правового акту (актів), в якому (яких) детально регламентуватиметься змістовне наповнення такої полікомпонентної категорії.

2. Підрозділ 1.2. дисертаційного дослідження має назву «Принципи та правові моделі правосуддя за законодавством Європейського Союзу». Втім, у змісті цього структурного елементу відображено лише широкий спектр принципів правосуддя, що закріплені в різних інформаційних джерелах (як національних, так і міжнародних), а правові моделі правосуддя чітко не виокремлені. У зв'язку з цим виникає питання, що потребує додаткової аргументації: в даній ситуації маються на увазі моделі закріплення принципів правосуддя за законодавством іноземних держав чи моделі правосуддя?

3. На стор. 6, 27, 92, 181 представленої наукової роботи підкреслюється, що фактичне впровадження моделі формування морально-етичних основ суддівства в Україні запропоновано реалізовувати у певних пріоритетних напрямках, у тому числі, через створення окремих структурних підрозділів – управління з етики судді на центральному рівні, а також спеціальних підрозділів або спеціалістів з питань етики на місцях. З огляду на наведене, цікаво було б почути позицію авторки, про які саме державні/недержавні інституції йде мова?

4. Назва дисертації орієнтує на те, що її змістовне наповнення присвячено кримінальному провадженню. Разом з тим, для обґрунтування окремих положень наукового дослідження використовується переважно судова практика інших галузей права (цивільного, господарського тощо) (с. 57, 61, 64 та ін.). На думку офіційного опонента, обрання такого підходу потребує уточнення з боку здобувачки.

Висловлені зауваження мають дискусійний характер, можуть слугувати підґрунтям для конструктивної наукової полеміки під час публічного захисту дисертації та жодним чином не знижують наукову цінність дослідження.

Відображення наукових положень в опублікованих працях. Результати дисертації відображено в 11-ти наукових публікаціях, зокрема, у 6-ти наукових статтях (з яких 5 опубліковано у наукових виданнях України, включених МОН України до переліку наукових фахових видань, 1 – у закордонному фаховому науковому виданні), а також у тезах 5-ти доповідей на науково-практичних конференціях.

Відсутність конфлікту інтересів. Офіційний опонент не має реального чи потенційного конфлікту інтересів щодо здобувача та/або його наукового керівника.

ВИСНОВОК: дисертація Барбаш Дар'ї Костянтинівни «Кримінальні процесуальні та морально-етичні основи здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях» є самостійною, комплексною, завершеною працею, що містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання – отримання науково обґрунтованих теоретичних положень щодо магістральних основ здійснення правосуддя у різних категоріях кримінальних проваджень, розроблення пропозицій стосовно вдосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування у цій сфері. Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом МОН України від 12 січня 2017 року № 40, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її авторка Барбаш Дар'я Костянтинівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент

**кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального
процесу Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого**

Світлана ДАВИДЕНКО